

Akıl Yürütme Biçimleri

Editörler

Yasin Ramazan BAŞARAN

Yusuf ŞAHİN

FCR YAYIN LTD.

Genel Yayın No. | General Publication Number: 2046

FCR Sertifika No. | Certificate Number: 46550

ISNI: 0000 0004 4657 1968

ROR ID: ror.org/00zznvq98

Alt Marka | Imprint: Eskiyei

Yayın No | Publication Number: 457

Proje Kitaplığı | Project Series: 11

Kitap Adı : Akıl Yürütme Biçimleri

Book Title : Ways of Reasoning

ISBN : 978-625-8596-72-4

DOI : doi.org/10.70458/fcr.9786258596724

Editörler | Editors:

Yasin Ramazan Başaran | orcid.org/0000-0003-4699-7451

Yusuf Şahin | orcid.org/0009-0008-1205-3501

Proje Editörü | Project Editor: Abdullah Yasir Can

Proje Koordinatörü | Project Coordinator: Beyza Ün

Yayın Türü | Publication Type: Kitap | Book - Editorial

Yayın Dili | Language: Türkçe | Turkish

Ebat | Dimensions: 13,5 x 21 cm

Baskı Sayısı | Edition: 1

Sayfa Sayısı | Pages: 261 (xx+241)

Yayın Tarihi | Publication Date: Ekim | October 2026

Yayın Yeri | Place of Publication: Ankara, Türkiye

Mizanpaj | Layout Design: FCR

Kapak | Cover Design: Coşkun Işıkgül

Baskı ve Cilt | Printing and Binding: NY MATBAACILIK (Sertifika no: 50732)

Son Okuma | Final Proofreading: Betül Kalender Yaşar

Konu Kategorisi | Subject Categories

BIC: HPL - Felsefe: Mantık | Philosophy: Logic

BISAC: PHI011000 - Felsefe / Mantık | Philosophy / Logic

THEMA: QDTL - Felsefe: Mantık | Philosophy: Logic

LC Classification: BC - Mantık | Logic

DEWEY: 160 - Mantık / Felsefi mantık | Logic / Philosophical logic

WoS Category: Felsefe | Philosophy

WoS Citation Topics Meso: 10.126 - Felsefe | Philosophy

WoS Citation Topics Micro: 6.185.1707 - Retorik | Rhetoric

Scopus Subject Areas: 1211 - Felsefe | Philosophy

Atf Bilgisi | Cite as: Başaran, Yasin Ramazan (ed), Şahin, Yusuf (ed). *Akıl Yürütme Biçimleri*. Ankara: FCR Yayın Ltd.-Eskiyei, 2026.

© Tüm hakları saklıdır | All rights reserved: FCR YAYIN LTD.

Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1 06050
Altındağ-Ankara/TÜRKİYE • Tel: +90 (312) 310 08 60
www.fcr.com.tr • fcr@fcr.com.tr

Akıl Yürütme Biçimleri

Editörler

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ramazan BAŞARAN
Arş. Gör. Yusuf ŞAHİN

Yazarlar

Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ramazan BAŞARAN
Doç. Dr. Harun KUŞLU
Murat Şamil ŞEN
Doç. Dr. Ali TEKİN
Doç. Dr. Adnan ESENYEL
Doç. Dr. Elif AKGÜN KAYA
Prof. Dr. Enis DOKO

Editörler Hakkında | About the Editors

Yasin Ramazan BAŞARAN

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladıktan sonra lisansüstü eğitimine devam etmek üzere ABD'ye gitmiştir. Felsefe alanındaki doktora derecesini Indiana Üniversitesi Bloomington'dan *Doğa, Tanrı ve Yaratma: Zorunlulukçu Bir Yaklaşım* başlıklı teziyle 2018 yılında almıştır. Indiana Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesinde metafizik, eleştirel düşünme, din felsefesi ve değerler felsefesi alanlarında dersler vermiştir.

Araştırmalarında nedensellik anlayışı ile teistik Tanrı inancı arasındaki ilişkileri incelemekte; ayrıca dinî iddiaların rasyonelliğine ilişkin farklı düşünce geleneklerini karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu alanlardaki makaleleri arasında *The Idea of Subjective Faith in al-Maturidi's Theology*, *God of Ibn Sînâ: Immutable yet Responsive* ve *Doğanın Metafizik Bütünlüğü Hakkında İçkin Zorunluluk Savunusu* bulunmaktadır.

Eleştirel düşünmenin geniş kitlelere ulaştırılmasına yönelik çok sayıda seminer, panel ve konferansa katılmış; geleneksel ve dijital medya programlarında yer almıştır. Bu alandaki çalışmalarını *Düşünmenin Alfabeti*, *Araştırmamanın Alfabeti* ve *Düşün Bir de Sağlıklı Düşün* adlı kitaplarında ele almıştır. Metafizik alanındaki çalışmalarını ise *Gerçeklik Yeniden: Metafiziğe Dönüş Üzerine Bir İnceleme ve Analitik Felsefe Okumaları* adlı eserlerinde sürdürmüştür. İngilizce, Arapça, Almanca ve Farsça bilmektedir. Halen Boğaziçi Üniversitesinde görev yapmaktadır.

Yasin Ramazan Başaran completed his undergraduate studies at the Faculty of Divinity, Ankara University, and subsequently moved to the United States to pursue his graduate studies. He earned his PhD in Philosophy from Indiana University Bloomington in 2018 with a dissertation titled *Nature, God, and Creation: A Necessitarian Approach*. He has taught courses in metaphysics, critical thinking, philosophy of religion, and philosophy of values at Indiana University, Istanbul Şehir University, Marmara University, and Boğaziçi University.

His research examines the relationship between conceptions of causality and theistic belief in God, while also comparatively exploring different intellectual traditions concerning the rationality of religious claims. His publications in these areas include the articles *The Idea of Subjective Faith in al-Maturidi's Theology*, *God of Ibn Sînâ: Immutable yet Responsive*, and *Doğanın Metafizik Bütünlüğü Hakkında İçkin Zorunluluk Savunusu*.

He has participated in numerous seminars, panels, and conferences aimed at bringing critical thinking to wider audiences and has appeared in both traditional and digital media. His books in this area include *Düşünmenin Alfabetesi*, *Araştırmacının Alfabetesi*, and *Düşün Bir de Sağlıklı Düşün*. He has further developed his work in metaphysics through *Gerçeklik Yeniden: Metafiziğe Dönüş Üzerine Bir İnceleme* and *Analitik Felsefe Okumaları*. He is proficient in English, Arabic, German, and Persian. He is currently a faculty member at Boğaziçi University.

Yusuf ŞAHİN

Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlayarak 2021 yılında mezun olmuştur. Yüksek lisans derecesini Selçuk Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünden *Metafizik İyinin Yeniden İnşası: Taha Abdurrahman'da Ahlak* başlıklı teziyle almıştır. Atatürk Üniversitesi Din Felsefesi Bölümünde doktora eğitimini sürdürmektedir.

Çeşitli dergilerde deneme ve makaleleri yayımlanmış; Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi ve Tevilat gibi akademik dergilerde editörlük görevinde bulunmuştur. Akademik ilgi alanları arasında din felsefesi, ahlak felsefesi ve siyaset felsefesi yer almaktadır. Halen Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.

Yusuf Şahin completed his undergraduate studies at the Faculty of Divinity, Ankara University, graduating in 2021. He received his master's degree from the Department of Philosophy and Religious Studies at Selçuk University with a thesis titled *Reconstructing the Metaphysical Good: Ethics in the Thought of Taha Abdurrahman*. He is currently pursuing his PhD in the Department of Philosophy of Religion at Atatürk University.

His essays and academic articles have been published in various journals, and he has served as an editor for academic journals including Bingöl University Journal of Theology and Tevilat. His academic interests include philosophy of religion, moral philosophy, and political philosophy. He is currently a research assistant at the Faculty of Theology, Bingöl University.

Kitap Hakkında

Akıl Yürütme Biçimleri

Gündelik dilde çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da düşünme ile akıl yürütme aynı şey değildir. Düşünme, zihnin en geniş kapsamlı faaliyetidir. Akıl yürütme ise bilinenden bilinmeyene, kabul edilmiş öncüllerden bir sonuca doğru yapılan gerekçeli bir geçiştir ve bundan dolayı düşünmeye kıyasla daha denetlenebilir. *Akıl Yürütme Biçimleri*, daha önce yayımlanan *Düşünme Biçimleri* derlemesinin devamı ve tamamlayıcısı olarak bu dar ve disiplinli alana odaklanmaktadır. Çalışma, hareket noktasını Aristoteles'in mantık külliyyatından ve bu külliyyatın İslam mantık geleneğindeki “beş sanat” yorumundan alır. Burhân, cedel, hatâbe, şiir ve mugâlata, sırasıyla analitik, diyalektik, retorik, poetik ve sofist akıl yürütme başlıkları altında çağdaş bir dille yeniden ele alınır. “Akıl Yürütmeye Giriş” bölümüyle açılan kitap, “Modern Akıl Yürütmeye Bir Bakış” bölümüyle de klasik şemadan çağdaş tartışmalara köprü kurar, “Akıl Yürütmenin Önündeki Engeller” bölümüyle de sona erer. Farklı yazarlarca kaleme alınan bölümler ortak bir çerçeveye dayanır. Her biri ele aldığı akıl yürütme biçiminin referanslarını, onu diğerlerinden ayıran unsurları, yöntemini nasıl temellendirdiğini, tarihte ve bugün nasıl görüldüğünü ve hangi ölçütlerle değerlendirilmesi gerektiğini tartışır. İknanın çoğu zaman kanıtın yerini aldığı bir çağda bu kitap, okura hem kendi akıl yürütmelerini hem de maruz kaldığı söylemleri daha bilinçli bir gözle değerlendirme imkânı sunan bir el kitabı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Akıl Yürütme; Epistemoloji; Argümantasyon; Eleştirel Düşünme.

About the Book

Ways of Reasoning

Although they are often used interchangeably in everyday language, thinking and reasoning are not the same thing. Thinking is the mind's broadest and most comprehensive activity. Reasoning, by contrast, is a justified transition from the known to the unknown, or from accepted premises to a conclusion, and is therefore more amenable to scrutiny than thinking in general. *Ways of Reasoning* focuses on this narrower and more disciplined domain as a continuation of and complement to the previously published volume *Ways of Thinking*. The work takes its point of departure from Aristotle's logical corpus and from the interpretation of this corpus in the Islamic logical tradition, particularly the tradition of the "five arts." *Burhān*, *jadāl*, *khiṭābah*, *shī'r*, and *mughālaṭah* are reconsidered in contemporary terms under the headings of analytical, dialectical, rhetorical, poetical, and sophistical reasoning, respectively. The book opens with the chapter "An Introduction to Reasoning," builds a bridge from the classical framework to contemporary debates through "A View of Modern Reasoning," and concludes with "Obstacles to Reasoning." Although the chapters are written by different authors, they are based on a common framework. Each chapter examines the sources and foundations of the way of reasoning under consideration, the features that distinguish it from other ways, the way in which its method is justified, its manifestations in both historical and contemporary contexts, and the criteria by which it should be evaluated. In an age in which persuasion often takes the place of evidence, this book aims to serve as a handbook that enables readers to evaluate both their own reasoning and the discourses to which they are exposed with greater awareness and critical attention.

Keywords: Logic; Reasoning; Epistemology; Argumentation; Critical Thinking.

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	xiii
ÖN SÖZ	xvii
AKIL YÜRÜTMEME GİRİŞ / Yasin Ramazan BAŞARAN	1
Akıl yürütme, bildiklerimizden yola çıkarak yeni bir sonuca varmaktır. Bize söylenen bir şeyi hemen kabul etmek yerine “Buna neden inanmalıyım?” diye sormamızı sağladığı için doğru düşünmenin temelidir. • Akıl Yürütme Nedir? • Akıl Yürütme ve Bilgi • Nasıl Akıl Yürütürüz? • Akıl Yürütmenin Uygulama Alanı ve Sınırları • Akıl Yürütmenin Toplumsal ve Yorumsal Boyutu • Düşüncenin Değerlendirilmesi ve Saygı Hakkında	
ANALİTİK AKIL YÜRÜTME / Harun KUŞLU	25
Analitik akıl yürütme, kesin olarak doğru bilinen bilgilerden adım adım ilerleyerek başka türlü olamayacak bir sonuca ulaşmaktır. “Bütün insanlar ölümlüdür, Sokrates insandır, öyleyse Sokrates ölümlüdür” örneğindeki gibi, doğru düşünmenin kurallarını ortaya koyduğu için mantığın temelini oluşturur. • Akıl Yürütmenin Tarihi: Evren Sorusundan Yöntem Sorusuna • Analitik Düşünme ve İnsanın Çok Boyutlu Yapısı	
DİYALEKTİK AKIL YÜRÜTME / Murat Şamil ŞEN	46
Diyalektik akıl yürütme, herkesin kabul ettiği görüşleri sorular sorarak sınamak ve karşıt fikirleri birbiriyle tartıştırmaktır. Sokrates’in sorularıyla muhatabına bildiğini sandığı şeyi yeniden düşündürmesinde olduğu gibi, kesin sandığımız kabullerimizi gözden geçirmemizi sağlar. • Diyalektiğin Başlangıcı • Platon ve Aristoteles: Diyalektiğin Antik Felsefede İki Farklı Formülasyonu • Kant ve Hegel: Diyalektiğin Modern Felsefede İki Farklı Formülasyonu	
RETORİK AKIL YÜRÜTME / Ali TEKİN	99
Retorik akıl yürütme, bir topluluğu konuşmacının güvenilirliği, sözün mantığı ve dinleyicinin duyguları aracılığıyla bir konuda ikna etmektir. Uzmanların bildiği karmaşık bilgileri herkesin	

anlayabileceği bir dille topluma ulaştırdığı için mahkemede, mecliste ve gündelik hayatta önemli bir yere sahiptir. • Retoriğin Üç Boyutu: Retorik İcra, Pedagojik Retorik ve Felsefi Retorik • Retorik Eylemlerin Tarihsel Oluşum Süreci ve Bunun Yasaları • Konumlandırma Sorunu ve Retoriğin Klasik Mantık ve Felsefedeki Yeri • Platon'da Retorik ve Retorik-Felsefe Çatışması • Aristoteles'te Felsefi Retoriğin İnşası: Tanım, Türler ve İkna Araçları • Meşşâî İslam Felsefe Geleneğinde Retorik Yorumları: Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd ve Sonrası • Retorik, Toplum, Din ve Siyaset İlişkisi

POETİK AKIL YÜRÜTME / Adnan ESENİYEL

121

Poetik akıl yürütme, kavramlar ve tanımlar yerine imgeler, semboller ve sezgiler aracılığıyla düşünmektir. Bir şiirin ya da sanat eserinin bize hayatın anlamına dair söylediklerinde olduğu gibi, mantığın tek başına cevap veremediği sorulara yeni bir kapı açar. • Kavramın Doğası ve Sınırları • Batı Felsefesinin Krizi: Nihilizm, Makineleşme ve Anlam Yitimi • Varlık, Çevresel Dünya ve Kavramın Sınırı • Poetik Düşünme, Yaratım ve Yaşam Olumlaması

SOFİSTİK AKIL YÜRÜTME / Elif AKGÜN KAYA

148

Sofistik akıl yürütme, aynı konu hakkında birbirine karşıt görüşleri savunabilme ve bir meseleye farklı açılardan bakabilme becerisidir. Doğru gibi görünen ama aslında yanıltıcı olan akıl yürütmeleri de içerdikleri için hem iyi tartışmayı hem de aldatıcı sözlere kanmamayı öğretir. • Demokrasi, Eğitim ve Sofistlerin Yükselişi • Protagoras ve Gorgias: Bilgi, Varlık, Logos, Sofistik Argümantasyon • Aristoteles'in Sofistlere Yönelttiği Mantıksal Eleştiriler • Sofistik Akıl Yürütme Yöntemleri

MODERN AKIL YÜRÜTMEME BİR BAKIŞ / Yasin Ramazan BAŞARAN 186

Modern akıl yürütme, bir şeyi bilmenin, ona nereden ve hangi yöntemle baktığımıza bağlı olduğunu kabul eden düşünme biçimidir. Aynı olayın farklı kişilerce farklı görülebileceğini hesaba kattığı için bugünkü bilimsel ve gündelik düşünme alışkanlıklarımızı büyük ölçüde belirler. • Modern Akıl Yürütmenin Tarihsel ve Felsefi Temelleri • Modern Akıl Yürütmede Perspektif Merkezli Bakış • Modern Akıl Yürütmede Olgu Merkezli Bakış

AKIL YÜRÜTMENİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER / Enis DOKO	209
Akıl yürütmenin önündeki engeller, çevremizdekilere uyma isteği, duygularımız ve aklımıza ilk gelen cevaba hemen güvenmemiz gibi bizi farkında olmadan yanlış sonuçlara götüren etkenlerdir. Bu engelleri tanımak, başkalarının olduğu kadar kendi hatalarımızı da görüp düzeltmemizi sağlar. • Akıl Yürütme-yi Zorlaştıran Üç Etken • Hızlı ve Yavaş Düşünme • Bilişsel Yanlılıklar • Araştırmaları da Eleştirel Okumak • Daha İyi Akıl Yürütmek İçin Bir Çalışma Yöntemi	
YAZARLAR HAKKINDA	231
DİZİN	237

TAKDİM

Anadolu Düşünsel Araştırmalar (ADA) Vakfı ve Anadolu İlahiyat Akademisi bünyesinde yürütölen “Geleceğın Akademisyenlerini Arıyoruz” projesi kapsamında 2015 yılından bu yana lisans ve lisansüstü öğrencilere yönelik sistematik programlar düzenlenmektedir. Yılın farklı dönemlerinde belirli temalar doğrultusunda gerçekleştirilen bu programlar, öğrenci merkezli olup akademinin özünde yer alan bilgiyi alma ve aktarma ilkesine hizmet etmektedir. Bu doğrultuda katılımcılara gösterilen özen, ders veren hocalara karşı da gösterilmekte ve seçilen her bir konunun uzmanını öğrencilerle buluşturmak için titizlikle çalışılmaktadır. 2023 yılı itibarıyla, ders ve seminer merkezli olan projemiz bünyesinde yapılan programların bilimsel yayınlara dönüştürölmesi yönünde önemli adımlar atılmıştır. Gerçekleştirilen programlar, proje kitaplığımızın temelini oluşturmuş; ekip arkadaşlarımızın katkıları ve hocalarımızın desteğıyle bu çalışmalar sistematik bir yayın politikasına dönüşmüştür.

Düşünmenin farklı biçimlerini görünür kıılma arzusunun doğal bir devamı olarak bu çalışmada odağımızı, düşünmenin kendisini mümkün kıılan ve düşüncüyü belirli sonuçlara ulaştıran akıl yürütme faaliyetlerine çevirdik. Bu doğrultuda projemizin 2024 yılı yaz kampı “Akıl Yürütme Biçimleri” teması etrafında düzenlenmiştir. Kitap, bu tema çerçevesinde gerçekleştirilen derslerin yazıya aktarılıp geliştirilmesiyle yayıma hazır hale getirilmiştir. Kitaplaşma projemizin üçüncü yılında, sizler kitaplığımızın bu kıymetli eserini okurken biz de çalışmalarımızı aynı hızla sürdürüyoruz. Diğer programlarımızdan doğan eserlerin de yakın zamanda yayımlanacağını müjdelemekten mutluluk duyuyoruz.

Akıl yürütme, yalnızca birtakım fikirlerin zihinde sıralanması değil, aynı zamanda bu fikirler arasında ilişkiler kurmak, hareket noktalarını belirlemek, gerekçelendirmek ve belirli

sonuçlara ulaşmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan akıl yürütme, düşünmenin sistematik halde nasıl işlediğini anlamak açısından merkezi bir önem taşımaktadır. Akıl yürütme, elimizdeki bilgi ve öncüllerden hareketle yeni bir sonuca ulaşma faaliyetidir. Bu faaliyet ilk başta herhangi bir kalıba dahil edilemez; kimi zaman ikna etmeyi, kimi zaman imgelem yoluyla anlamlandırmayı, kimi zaman tartışma yoluyla çelişkileri aşmayı, kimi zaman da kavramları ve önermeleri çözümlemeyi öne çıkarır. Zamanla birtakım referanslar, yöntemler ve ölçütler bir araya gelip bütünleşerek belli akıl yürütme biçimlerini oluşturur. Bu biçimler birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış değildir; birbirleriyle kesişmekte, birbirlerini beslemekte ve eleştirmektedir. Akıl yürütme biçimleri her ne kadar sistematik bir yapıya kavuşmuş olsalar da akıl yürütme faaliyeti devam ettiği sürece şekillenmeye devam edecektir. Bu açıdan baktığımızda hiçbir akıl yürütme biçimi tarihte kalmamıştır; varlıklarını çeşitli görünüşleriyle bugün de sürdürmektedir. Öte yandan akıl yürütmenin niteliği, yalnızca hangi biçime başvurulduğuna değil, süreçte karşımıza çıkan engellerin farkında olunup olunmadığına da bağlıdır. Bu yüzden kitabın son bölümünde akıl yürütmeyi zayıflatan etkenler ayrıca ele alınmıştır. Hedefimiz, bu akıl yürütme biçimlerinin sistematik yapılarını ve bugün nasıl şekillenmeye devam ettiklerini ortaya koymaktır.

Çalışmamız, değerli hocamız Dr. Öğr. Üyesi Yasin Ramazan Başaran'ın ve projemiz mensubu Arş. Gör. Yusuf Şahin'in editörlüğünde yayına hazırlanmıştır. Çalışmanın fikri çerçevesinin oluşmasından bölümlerin son hallerini almasına kadar geçen süreçte gösterdikleri dikkat ve emek için Yasin Ramazan hocama, metinlerin derlenmesi, düzenlenmesi ve yayına hazırlanmasındaki gayret ve özen için Yusuf Şahin'e, kitaba kendi birikimleri ve değerlendirmeleriyle katkıda bulunan kıymetli bölüm yazarı hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

İlk günden bu yana bakış açısıyla bize rehberlik eden ve projedeki hedeflerimizi gerçekleştirmemize imkan sağlayan

kurucu müdürümüz Tuncer Namlı'ya, kitabın okuyucuyla buluşmasını sağlayan FCR Yayın Grubu editörü Hüseyin Nazlıaydın'a ve değerli ekibine teşekkürü borç bilirim. Programların hazırlanması ve kitaplaşması noktasında fikir öncüsü olan, her aşamada desteğini esirgemeyen proje yazarımız Abdullah Yasir Can'a, yayın sürecindeki katkıları için Hayrunnisa Düzgün'e, Betül Kalender Yaşar'a, Cüneyt Yaşar'a ve son olarak iş birliği yapmaktan büyük memnuniyet duyduğum çalışma ekibime teşekkür ederim.

Beyza N
Proje Koordinatörü

ÖN SÖZ

Elinizdeki kitap, Anadolu İlahiyat Akademisi bünyesinde “Akıl Yürütme Biçimleri” başlığı altında gerçekleştirilen çalışmaların yazıya aktarılıp genişletilmesi ve geliştirilmesiyle meydana gelmiştir. Bu çalışma, aynı akademik ortamda daha önce hazırladığımız *Düşünme Biçimleri* adlı derlemenin hem devamı hem de tamamlayıcısı olarak tasarlanmıştır. Peki halihazırda *Düşünme Biçimleri* adlı kitabı yayınlamışken neden *Akıl Yürütme Biçimleri* üzerine de çalışma ihtiyacı hissettik? Gündelik dilde çoğu zaman birbirinin yerine kullanılsa da düşünme (*thinking*) ile akıl yürütme (*reasoning*) aynı şey değildir. Düşünme, insan zihninin en geniş kapsamlı faaliyetidir. Tasavvur etmek, hatırlamak, hayal kurmak, tefekkür etmek, sezmek, bir şeyi değerlendirmek, bir dünya görüşünün ufkundan varlığa ve hayata bakmak düşünmenin farklı görünümleridir. Bu anlamda düşünme bazen bir sonuca yönelmeden de sürdürülebilir; bir imge etrafında dolaşabilir, bir soruyu açık tutabilir, bir anlamın peşine düşebilir. Akıl yürütme ise düşünmenin daha dar ve daha disiplinli bir türüdür. O, bilinenden bilinmeyene, kabul edilmiş öncüllerden bir sonuca doğru gerekçeli bir geçişi ifade eder. Klasik düşünce geleneğimizin istidlal ya da nazar kavramlarıyla karşıladığı bu faaliyet, belirli dayanaklardan hareket ederek bir hükme varma iddiası taşır.

Bu fark basit bir terim tercihindendir ibaret değildir. Her akıl yürütme bir düşünmedir; fakat her düşünme bir akıl yürütme değildir. Akıl yürütmeyi düşünmenin diğer türlerinden ayıran en belirgin özellik, onun denetlenebilir olmasıdır. Bir akıl yürütme, öncüllerinin sağlamlığı, öncüllerden sonuca geçişin meşruiyeti ve ulaştığı sonucun gücü bakımından sorgulanabilir. Onun hakkında “Geçerli mi, geçersiz mi?”, “Gerekçeli mi, gerekçesiz mi?”, “Kesin mi, muhtemel mi?”, “İkna edici mi, yanıltıcı mı?” gibi sorular sorabiliriz. Oysa bir düşünme biçimi için aynı

soruları sormak her zaman mümkün ya da anlamlı değildir. Bir medeniyetin, bir disiplinin veya bir geleneğin dünyayı kavrayış tarzı olarak düşünme biçimleri, daha çok “nereden ve nasıl bakıyoruz?” sorusuna karşılık gelir. Akıl yürütme biçimleri ise “nasıl gerekçelendiriyoruz, bir sonuca nasıl ulaşıyoruz ve bu sonuca ne ölçüde güvenebiliriz?” sorusunu merkeze alır.

İlginçtir ki klasik mantık geleneği, fikri “bilinmeyene ulaşmak için bilinen şeyleri tertip etmek” şeklinde tanımlayarak düşünmeyi büyük ölçüde akıl yürütmeyle özdeşleştirmişti. Modern dönemde ise “düşünme” kavramı hem felsefede hem de bilişsel bilimlerde çok daha geniş bir alanı kapsayacak biçimde genişlemiştir. Bu genişleme, akıl yürütmenin kendine özgü niteliğinin gözden kaçmasına yol açabilmektedir. Bizim bu iki kitap arasında yaptığımız ayırım, işte bu noktada anlam kazanmaktadır. *Düşünme Biçimleri*, insanın dünyayı anlamlandırma tarzlarının çeşitliliğine geniş bir perspektiften bakmayı amaçlıyordu. *Akl Yürütme Biçimleri* ise bu geniş alanın içinden, düşüncenin kendini gerekçelendirdiği, bir iddiayı savunduğu ya da çürüttüğü, bir muhatabı ikna ettiği veya yanılttığı süreçleri odağa alıyor. Başka bir ifadeyle ilk kitap düşüncenin farklı pencerelerde yansıyan ufkuna odaklanmışken bu kitap düşüncenin işleyişiyle ve yöntemiyle ilgilenmektedir.

Akl yürütmenin farklı biçimlerini sınıflandırma niyetiyle kendimize bir hareket noktası ararken Aristoteles’in mantık külliyatına ve bu külliyatın İslam düşünce geleneğindeki yorumuna yöneldik. Aristoteles, İkinci *Analitikler*’de kesin bilgi üreten kanıtlayıcı akıl yürütmeyi, *Topikler*’de genel kabul gören görüşlerden hareket eden diyalektik akıl yürütmeyi, *Retorik*’te dinleyiciyi ikna etmeye yönelik söylemi, *Poetika* ile şiirin ve trajedinin taklit (mimesis) yoluyla insan ruhunda nasıl etki uyandırdığını, *Sofistik Çürütmeler*’de hakikate değil galibiyete ve yanıltmaya yönelik safsatalı akıl yürütmeyi incelemeye tabi tutmuştur. İslam mantık geleneği de bu sınıflandırmayı baz alarak beş sanatı *burhân*, *cedel*, *hatâbe*, *şiiir* ve *mugâlata* şeklinde sıralamış ve kendi sistemi içinde karşılamıştır.

Analitik, diyalektik, retorik, poetik ve sofistlik akıl yürütme başlıkları, klasik beş sanatın çağdaş bir dille yeniden ele alınmasıdır. Bölümleri klasik felsefe literatüründeki sıralamaya sadık kalarak makbul olandan daha az makbul olana doğru gelişen bir sırayla düzenlememiz de bu geleneğin epistemik hiyerarşisini yansıtmaktadır. Bununla birlikte bu sıralamayı basit bir değer skalası olarak okumamak gerekir. Klasik filozofların da vurguladığı üzere her akıl yürütme biçiminin kendine ait bir alanı, meşru bir kullanımı ve kendine özgü değerlendirme ölçütleri vardır. Mahkeme salonunda, kürsüde, münazara meclisinde, şiirde ve bilimsel kanıtlamada aynı biçimde akıl yürütmeyiz; yürütmemiz gerekmez de. Sofistik akıl yürütmeyi bu bağlamda ele almamızın sebebi ise onu bir model olarak sunmak değil, sağlıklı akıl yürütmeyi anlamanın, onun bozulmuş hallerini tanımaktan geçtiğine inanmamızdır.

Kitap, akıl yürütmenin ne olduğunu ve temel kavramlarını ele alan “Akıl Yürütmeye Giriş” bölümüyle açılmaktadır. Ardından sırasıyla analitik, diyalektik, retorik, poetik ve sofistlik akıl yürütme biçimleri ayrı bölümlerde incelenmektedir. Klasik şemanın ötesine geçerek modern dönemde gelişen yöntemleri tartışan “Modern Akıl Yürütmeye Bir Bakış” bölümü, Aristotelesçi mirastan çağdaş tartışmalara geçişte bir köprü kurmayı amaçlamaktadır. Kitap, bütün bu literatürün üst bir okumasını yaparak doğru akıl yürütmenin önünde duran engelleri konu edinen “Akıl Yürütmenin Önündeki Engeller” bölümüyle sona ermektedir.

Bölümler farklı yazarlar tarafından kaleme alınmış olsa da ortak bir çerçeveye sahiptirler. Yazarlarımızdan ele aldıkları akıl yürütme biçiminin hangi referanslardan hareket ettiğini, onu diğer akıl yürütme biçimlerinden ayıran temel faktörlerin neler olduğunu, kendi yöntemini nasıl temellendirdiğini, tarihte ve günümüzde hangi yönleriyle tezahür ettiğini ve hangi ölçütlerle değerlendirilmesi gerektiğini tartışmalarını istedik. Bu ortak sorular, okurun bölümler arasında karşılaştırma yap-

masına ve akıl yürütme biçimlerini birbirleriyle ilişkisi içinde görmesine imkan tanıyacaktır.

Bu kitabı akıl yürütmelerin nasıl işlediğini merak eden okur için hazırladık. Bilgiye erişimin hiç olmadığı kadar kolaylaştığı fakat bilginin doğrulanmasının ve gerekçelendirilmesinin giderek zorlaştığı bir çağda yaşıyoruz. Kanaatlerin hızla yayıldığı, iknanın çoğu zaman kanıtın yerini aldığı ve safsatanın hakikat kılığına kolayca bürünebildiği bir ortamda el kitabı niteliğinde eser hedefledik. Umuyoruz ki bu çalışma, okura hem kendi akıl yürütmelerini hem de maruz kaldığı söylemleri daha bilinçli bir gözle değerlendirme imkanı sunar.

Son olarak bu çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sunan herkese teşekkür borçluyuz. Bu projeye zemin hazırlayan Anadolu İlahiyat Akademisine, titiz çalışmalarıyla kitaba değer katan ve editoryal süreçteki taleplerimize sabırla karşılık veren yazarlarımıza, kitabın yayımlanmasını üstlenen Eskiyei Yayınlarına ve emeği geçen herkese şükranlarımızı sunarız.

Yasin Ramazan BAŞARAN

Yusuf ŞAHİN

12 Ekim 2026